

Стратегічна екологічна оцінка: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ГРОМАДСЬКОСТІ

ПОСІБНИК

МБО «Екологія — Право — Людина»

СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ГРОМАДСЬКОСТІ

ПОСІБНИК

Львів • 2017
Видавництво «Компанія "Манускрипт"»

УДК 502.11
Ш 95

Автор: *Софія Шутяк*
За загальною редакцією: *Олени Кравченко*
Технічний редактор: *Катерина Норенко*

Ш 95 Стратегічна екологічна оцінка: можливості для громадськості (посібник) / С. Шутяк [за заг. ред. О. Кравченко] — Видавництво «Компанія "Манускрипт"» — Львів, 2017. — 28 с.
ISBN 978-966-2400-66-3

Посібник є поясненням для громадськості порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки під час прийняття рішень, що мають вплив на довкілля, затверджених державними органами усіх рівнів. Посібник має на меті активізувати громадськість та показати їй шляхи бути почутими під час планування довгострокових планів розвитку України, регіонів з метою сприяння захисту права кожної людини нинішнього і майбутнього покоління жити в довкіллі, сприятливому для здорового життя людей.

УДК 502.11

ISBN 978-966-2400-66-3

© МБО «Екологія — Право — Людина», 2015 «Стратегічна екологічна оцінка: можливості громадськості». Всі права застережені. Вітається широке використання матеріалів. При будь-якому використанні матеріалів — «Стратегічна екологічна оцінка: можливості громадськості» — посилання на джерело є обов'язковим. Матеріали посібника не можуть бути використані з ціллю отримання прибутку загалом чи частково ні в якій формі, в електронному чи друкованому варіанті, в тому числі — фотокопії.

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1. Що таке CEO?	7
2. Яка мета стратегічної екологічної оцінки?.....	10
3. Чим CEO відрізняється від ОВД?.....	12
4. Який порядок проведення CEO?	15
5. Як визначити, що ти маєш право на участь громадськості?	17
6. Що означає участь громадськості під час CEO?.....	18
7. Яким чином громадськість впливає на остаточний документ державного планування через CEO?.....	20
8. Коли можна вважати, що ваше право на участь у процесі CEO було реалізовано?	21
9. Чому важливий моніторинг? Хто його здійснює? Як враховуються його результати?.....	23
Висновок. Що нам дає CEO?	24

Список скорочень

- ▶ СЕО — стратегічне екологічна оцінка
- ▶ ОВД — оцінка впливу на довкілля
- ▶ Оргуська конвенція — Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля
- ▶ Конвенція ЕСПО — Конвенції щодо оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті
- ▶ Протокол СЕО — Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті
- ▶ Угода про асоціацію — Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами.
- ▶ ВРУ — Верховна Рада України
- ▶ ПЗФ — природно-заповідний фонд України
- ▶ ДПТ — Детальний план території

ВСТУП

Ця публікація має на меті описати можливості застосування стратегічної екологічної оцінки (надалі — CEO) як інструменту в процесі прийняття стратегічних рішень, а також надати нові знання та навички для самостійного застосування CEO громадськістю.

Звичайно, багато хто може сказати, що закон про стратегічну екологічну оцінку ще не прийнятий, тому про які практичні уміння може йти мова? Станом на зараз є такі підстави для здійснення стратегічної екологічної оцінки. Це, в першу чергу, Протокол про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті¹.

Впровадження CEO є частиною національного плану дій щодо державної екологічної політики України² та пункту 239 плану заходів з імплементації Угоди на 2014–2017 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847.

Хочемо звернути увагу, що у публікації будуть використані модельні ситуації, які можуть мати місце у реальності. Наприклад, CEO Енергетичної стратегії України. Слід зауважити, що Чехія та Словаччина прово-

¹ Ратифікований Україною у 2015 році і вступив в силу з 1 березня 2016 року

² Частиною проекту Національного плану дій (НПД) з охорони навколишнього природного середовища на 2016–2020 роки, який підготовлено на виконання пункту 184 плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 року № 213-р.

дили CEO їхніх енергетичних стратегій. Великобританія та Нідерланди проводили CEO окремих секторів енергетики³.

CEO дозволяє забезпечити участь громадськості в процесі прийняття рішень державного планування. До рішень державного органу належать, рішення, які прийняті:

а) урядовим органом на національному, регіональному та іншому рівні;

б) фізичними, чи юридичними особами, які виконують державні адміністративні функції згідно з національним законодавством, включаючи конкретні обов'язки, види діяльності та послуги, що мають відношення до навколишнього середовища;

в) будь-яких інших фізичних або юридичних осіб, на які покладено виконання державних обов'язків чи функцій, або які надають населенню послуги, що мають відношення до навколишнього середовища, під наглядом органу або особи, зазначених вище у підпунктах а) чи б);

г) закладів будь-якої регіональної організації економічної інтеграції, зазначені в статті 17, які є Стороною цієї Організації Конвенції.

Враховуючи вищенаведене, ми бачимо, що рішення, які впливають на довкілля та визначають державну політику у цій сфері, є дуже багато. Кожна країна уповноважена самостійно встановити перелік документів, які підлягають обов'язковій процедурі CEO. Слід наголосити, що на рішення впливає не лише бажання максимально попередити негативні наслідки для довкілля, а ще фінансові можливості для організації цієї процедури та види діяльності, яка планується.

Розглянемо, як повинна відбуватися процедура CEO.

³ Катерина Малигіна, інтерн-аналітик Міжнародного центру перспективних досліджень, аспірант Інституту вивчення Східної Європи при Університеті м. Бремен (Німеччина), спеціально для «Української енергетики», http://journal.esco.co.ua/2012_8/art80.html

1

Що ТАКЕ CEO?

Стратегічна екологічна оцінка за визначенням проекту закону⁴ — це процедура визначення, опису та оцінювання наслідків виконання документів державного планування для довкілля, у тому числі для здоров'я населення, виправданих альтернатив та розроблення заходів із запобігання, зменшення та пом'якшення можливих негативних наслідків, яка включає визначення обсягу стратегічної екологічної оцінки, розроблення звіту про стратегічну екологічну оцінку, проведення громадського обговорення та консультацій (за потреби транскордонних консультацій), врахування звіту про стратегічну екологічну оцінку, результатів громадського обговорення та консультацій у документі державного планування, інформування про затвердження документа державного планування та здійснюється у порядку, визначеному цим Законом.

Простими словами, Стратегічна екологічна оцінка (CEO) є систематичною та комплексною процедурою оцінки наслідків політик, планів або програм та їх альтернатив з метою недопущення негативних екологічних наслідків реалізації цих рішень та гарантування дотримання принципів сталого розвитку.

Якщо ще коротше, то CEO це інструмент наскрізності екологічної складової у всіх сферах соціального життя з метою гарантування екологічної безпеки.

Приклад ситуації, коли застосовується CEO — це коли уряд формує майбутнє країни чи регіонів шляхом розробки та затвердження державних документів планування⁵, зокрема, планів та стратегій роз-

⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2webproc4_1?pf3511=61186

⁵ *Плани та програми, відповідно до протоколу про CEO, означає плани й програми та будь-які зміни до них, які: а) вимагаються законодавчими, регулятивними або адміністративними положеннями, а також в) підлягають підготовці й (або) прийняттю органом або готуються органом для прийняття відповідно до офіційної процедури парламентом або урядом.*

виту, програм та законодавства, які стають основою для прийняття у майбутньому рішень у таких сферах, **як сільське господарство, енергетика, промисловість, транспорт, регіональний розвиток, земельне використання, управління відходами, управління водними ресурсами.**

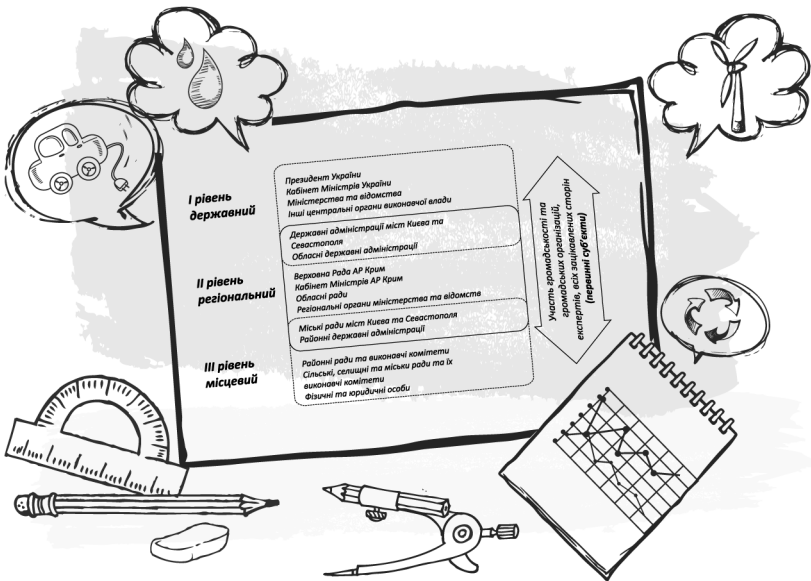
Розглянемо суть CEO на прикладі Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»⁶. Ця стратегія визначає, як країна генеруватиме енергію, на які потреби вона буде використовуватися. Стратегія визначатиме, які типи енергії будуть розвиватися, які скорочуватись, що впливатиме на інвестиційні рішення щодо будівництва, продовження експлуатації чи закриття певних видів енергії. Наприклад, буде в нас більше АЕС чи ТЕС? Чи будуть будуватися ГЕС, сонячні чи вітрові електростанції?

Для того, щоб прийняти такий довготривалий документ, уряд повинен врахувати багато даних, зокрема, доступ до ресурсів, їхній об'єм, існуючу інфраструктуру тощо. Таким чином, прийнята стратегія суттєво впливатиме на прийняття рішень у майбутньому та впливатиме на життя людей та довкілля, впливатиме на якість життя в соціальному, економічному вимірі, тому важливо врахувати її вплив на здоров'я та довкілля та передбачити можливі негативні наслідки, фінансові витрати на ліквідацію заподіяної шкоди. Приклад: якщо буде розширятися Южно-Українська АЕС, то більше води забиратиме із Південного Бугу, значить менше води отримають люди та навколишня флора. Може змінитися клімат. Це вплине на здоров'я, працездатність. А якщо врахувати, що енергетична стратегія стосується не однієї АЕС?

Саме для того, щоб врахувати потенційні ризики від планованої діяльності та бути впевненими у правильності майбутніх рішень, більшість країн використовує такий інструмент як стратегічна екологічна оцінка.

⁶ <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

Яка мета стратегічної екологічної оцінки?

Відповідно до проекту закону мета стратегічної екологічної оцінки — це сприяння сталому розвитку шляхом забезпечення охорони довкілля, безпечності життєдіяльності людей та охорони їх здоров'я, інтегрування екологічних вимог під час розроблення та затвердження документів державного планування.

Стратегічна екологічна оцінка здійснюється на основі принципів законності, гласності, наукової обґрунтованості, комплексності, запобігання екологічній шкоді, довгострокового прогнозування, участі громадськості та міжнародного екологічного співробітництва.

Завдяки процедурі СЕО виявляються усі можливі негативні наслідки під час реалізації документа державного планування, попереджається їх настання та недопускаються великі бюджетні витрати для їх ліквідації, знаходяться найкращі варіанти досягнення цілей документа державного планування із дотриманням принципів сталого розвитку, виявляються недоліки прийнятих документів, які перешкоджають досягненню поставлених цілей та гарантується внесення змін до них. Усе це відбувається з метою якнайповніше забезпечити принцип сталого розвитку.

Хочемо звернути увагу, що оскільки із наслідками, реалізації проєктованих документів державою, будуть мати справу, в першу чергу, мешканці відповідної території, тому під час СЕО велика увага приділяється збору інформації від місцевих мешканців про їх потреби шляхом участі громадськості і на етапі визначення об'єму дослідження (scoping), і на етапі обговорення звіту із СЕО певного документа.

ПРИНЦИПИ РОЗРОБКИ СЕО

- цілісності
- науковості
- самостійності
- загальнодержавних інтересів
- об'єктивності
- гласності
- рівності

Рівні імплементації СЕО

Чим CEO відрізняється від ОВД?

В країнах ЄС CEO є одним з інструментів інтеграції принципів сталого розвитку в національну систему планування, оскільки він передбачає розгляд екологічних міркувань поряд з економічними та соціальними у процесі прийняття рішень.

Його не слід плутати з іншим схожим інструментом екологічної політики ЄС — оцінкою впливу на довкілля запланованих об'єктів.

Хоча обидві процедури досить схожі, вони регулюють різні види діяльності. CEO застосовується під час планування майбутньої системної діяльності (розробки стратегій, програм та планів інших документів державного планування) державною владою будь-якого адміністративного рівня. ОВД здійснюється щодо проектної документації чітко визначеної планованої діяльності, що може мати вплив на довкілля (будівництво свиноферми, заводу з виробництва акумуляторів, будівництво дороги чи гірськолижної траси). Тому CEO передує ОВД конкретних проектів та впливає на вибір майбутньої діяльності, яка підпадатиме під ОВД.

Допомогти краще зрозуміти процедуру CEO допоможе розуміння терміну стратегічний. Стратегічний — це атрибут, який кваліфікує спосіб мислення, ставлення, дії, та пов'язує його із довгостроковими цілями. Стратегічне мислення передбачає існування бачення довгострокових цілей, розуміння, які віддалені цілі ми хочемо досягти, вміння гнучко працювати з складними системами (розуміння систем, можливостей і перешкод, прийняття невизначеності), вміння адаптації до змінних контекстів і обставин (зміни шляхів, коли це необхідно) і бути зосередженими на більш ширшому контексті (часі, просторі).

Приклади рішень державного планування, які підпадають під SEO

Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року⁷. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки⁸. Стратегія розвитку Донецької області до 2020 року⁹. Стратегія розвитку Закарпатської області до 2020 року¹⁰ та Стратегія розвитку міста Івано-Франківськ до 2028 року¹¹. Також SEO повинні проходити генеральні схеми планування території України¹², схеми планування території областей. (Приклад, схема планування Харківської області¹³). Якщо подивитись на Закон України «Про регулювання містобудівної документації», то такі документи як детальні плани території, теж повинні проходити SEO¹⁴.

⁷ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-%D1%80>

⁸ <http://minagro.gov.ua/node/16025>

⁹ <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=03.04&iface=Public&cmd=view&args=id:22709>

¹⁰ http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2015/05/Strategiya.pdf

¹¹ <http://www.mvk.if.ua/uploads/files/44957-1.pdf>

¹² <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3059-14>

¹³ <http://www.dma.kh.gov.ua/planning/scheme>

¹⁴ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40107099>

Які документи не підпадають під SEO?

SEO не поширюється на проекти документів державного планування, єдиною метою яких є обслуговування потреб, пов'язаних з обороною або надзвичайними ситуаціями, а також на фінансові або бюджетні документи державного планування. Прикладом такого документа є Державний бюджет України.

Документи державного планування, щодо яких здійснюється стратегічна екологічна оцінка, не підлягатимуть іншим державним експертизам.

Який порядок проведення SEO?

Порядок проведення SEO такий:

- ▶ встановлення необхідності здійснення SEO (попередня оцінка);
- ▶ визначення обсягу SEO; розроблення Звіту про SEO; проведення громадського обговорення та консультацій (за необхідності, проведення транскордонних консультацій);
- ▶ врахування Звіту про SEO, результатів громадського обговорення та консультацій;
- ▶ у разі потреби повернення звіту на доопрацювання;
- ▶ прийняття документа державного планування.

Таким чином, порядок здійснення SEO — це систематичне та безперервне здійснення крок за кроком дій щодо збору даних та їх аналіз, враховуються питання охорони здоров'я та довкілля для запобігання настанню невідворотних помилок та невиправданих витрат під час розробки та реалізації документів державного планування, яке супроводжується активним залученням думки громадськості для максимального врахування її інтересів під час розробки та втілення документів державного планування.

Таблиця 1. Процедура Стратегічної екологічної оцінки в ЄС

Об'єкти СЕО	Програми та плани, розроблені владою на національному, регіональному або місцевому рівні
Сфери діяльності	Сільське господарство, лісівництво, рибальство, енергетика, промисловість, транспорт, водне господарство, утилізація відходів, телекомунікації, туризм, містобудування та землекористування
Винятки	Програми у сфері національної оборони, цивільного захисту та надзвичайних ситуацій, програми, що стосуються фінансових та бюджетних питань
Процедура СЕО	<ol style="list-style-type: none"> 1) Скоупінг — визначення конкретного змісту та обсягу дослідження впливу на довкілля. Проводиться із залученням природоохоронних органів та органів з питань охорони здоров'я 2) Підготовка звіту з екологічної оцінки 3) Оприлюднення проекту плану чи програми та Звіту з екологічної оцінки 4) Проведення консультацій із зацікавленими сторонами, зокрема, громадськістю та іншими країнами в разі транскордонного впливу 5) Прийняття програми чи плану, враховуючи результати Звіту та всіх консультацій 6) Проведення моніторингу впливу реалізації плану чи програми на довкілля

Як визначити, що ти маєш право на участь громадськості?

Право на участь — це не обов'язок. Якщо ви маєте що сказати під час планування діяльності, значить маєте право це сказати. Тільки ви маєте право вирішити, чи ви будете активно впливати на прийняття документів державного рівня, чи ви повністю довіряєте державним органам. На вашу участь не впливає місце вашого проживання, оскільки ви маєте право перебувати в межах України будь-де.

Проте, якщо Ви захотіли використати своє право, то держава гарантує вам це шляхом визначення чітких процедур та існуванням обов'язків суб'єктів CEO щодо аналізу усіх наданих вами пропозицій та надання вам обґрунтованої відповіді.

Що означає участь громадськості під час СЕО?

Це можливість під час консультацій, обговорення концепції майбутнього державного документа висловити екологічні міркування (включаючи здоров'я населення) при розробці планів і програм.

Процедура СЕО передбачає існування відкритих та прозорих процесів, які в першу чергу сприяють широкому інформуванню про планування документа державного планування, залучення зацікавленої громадськості до формування майбутнього документа із максимальним врахуванням інформації від громадськості про можливі потенційні ризики, зміни у їхньому житті у разі реалізації планованої діяльності.

Тобто, якщо документ державного, регіонального чи місцевого рівня, який має вплив на довкілля, прийнятий, а ви не чули про те, що він готувався, не було відомо про те, що проводяться його обговорення, — це є підставою для оскарження такого рішення.

Прикладом недотримання процедури під час прийняття рішень загально державного рішення є Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року, яка оскаржується зараз у суді ЕПЛ, зокрема через відсутність дотримання процедури СЕО¹⁵. Такими прикладами, також є прийняття детальних планів територій чи схем розвитку району чи області без належної участі громадськості. Наприклад, оскарження ДПТ щодо курорту Свидовець.

¹⁵ <http://epl.org.ua/law-posts/oskarzhennya-programy-rozvytku-gidroenergetyky-na-period-do-2026-roku/>

Яким чином громадськість впливає на остаточний документ державного планування через СЕО?

Відбувається це внаслідок того, що на різних етапах СЕО залучається громадськість. Громадськість запитує про те, як повинен виглядати звіт про СЕО, які питання слід дослідити. Наприклад, проєктанти, можуть не знати, що планована генеральна схема розвитку регіону передбачає будівництво на територіях, які раз на 30 років підлягають затопленню, або про існування певних видів діяльності місцевих мешканців, які не обліковують у державних документах, але свідчать про те, що після вирубаня певної ділянки лісу, певна категорія мешканців не буде мати джерел доходів, чи місцеві мешканці користуються криницями, і виникне додаткове питання про чистоту цієї води після реалізації проєкту. Таких питань може бути багато, тому важливо на етапі формування обсягу СЕО максимально їх виявити.

Обговоренню підлягає також звіт про СЕО.

Коли можна вважати, що ваше право на участь у процесі CEO було реалізовано?

Участь громадськості вважається належним чином організованою, якщо громадськість володіє інформацією:

- ▶ про документ державного планування (наприклад, план або програму), що пропонується, та їхній характер.
- ▶ про орган, відповідальний за їхнє затвердження.
- ▶ про те, як буде відбуватися CEO, у тому числі: а) початок здійснення процедури; б) можливості для участі громадськості; с) час та місце будь-якого запланованого публічного слухання; d) орган, від якого може бути отримано відповідну інформацію та якому було передано відповідну інформацію для вивчення громадськістю; е) орган, до якого може бути подано зауваження чи запитання, і строки надання зауважень чи запитань, та f) яка є в наявності екологічна інформація, зокрема пов'язана зі здоров'ям населення, що стосується плану або програми, що пропонується.
- ▶ чи буде план або програма ймовірним об'єктом застосування процедури транскордонної оцінки.
- ▶ як здійснювати моніторинг.

Звертаємо увагу, що орган влади, який розробляв і затвердив документ, повинен доступною мовою повідомити громадськість яким чином у документі було враховано екологічні міркування, зокрема пов'язані зі здоров'ям населення, наскільки взято до уваги отримані зауваження, а також причини для прийняття документа в світлі розгляду доцільних альтернатив.

Моніторинг здійснюється на підставі опублікованого звіту про стратегічну екологічну оцінку (Протокол про СЕО зазначає, що це Екологічна доповідь). Цей документ повинен містити інформацію про:

- ▶ програму та зв'язки з іншими такими документами;
- ▶ характеристику довкілля та здоров'я населення;
- ▶ пояснення, яким чином програма дозволить досягнути задекларовані цілі охорони довкілля;
- ▶ перелік ймовірних екологічних наслідків та заходи їхнього попередження;
- ▶ альтернативні варіанти;
- ▶ заходи, передбачені для моніторингу екологічних наслідків;
- ▶ резюме поданої інформації, розраховане на широку аудиторію.

Чому важливий моніторинг? Хто його здійснює? Як враховуються його результати?

CEO не завершується на етапі прийняття документа державного планування. Оскільки, документи, які підпадають під CEO — це документи довготривалі, наслідки їхнього прийняття проявляються в міру їхньої реалізації. Тому дуже важливою стадією CEO є моніторинг, який дозволяє помітити настання певних негативних наслідків та вчасно внести зміни у відповідний документ державного планування вже після його затвердження.

Відповідно до Протоколу про CEO держава повинна проводити моніторинг суттєвих екологічних, зокрема пов'язаних зі здоров'ям населення, наслідків реалізації планів та програм, з метою виявлення на ранній стадії непередбачених несприятливих наслідків та забезпечення можливості вжиття належних заходів для виправлення ситуації.

Результати здійсненого моніторингу повинні доводитися до відома громадськості.

Висновок. Що нам дає CEO?

CEO дає гарантію розвитку держави із дотриманням принципу сталого розвитку.

Завдяки CEO можна досягати цілей зеленої економіки, дбати про довкілля. Наприклад, запровадження ефективних енергетичних технологій — це досягнення заходів із попередження та недопущення зміни клімату. CEO сприяє сталому розвитку через просування питань довкілля в економічний та соціальний розвиток, а також інтеграцію цілей зеленої економіки, сталого споживання і виробництва у процес прийняття стратегічних рішень.

Якщо говорити про місцевий рівень планування, то під час планування спорудження туристично-рекреаційного комплексу в межах області, яка буде зачіпати кілька районів, CEO дозволить оцінити достатність ресурсів, вибрати такий варіант транспортної та іншої інфраструктури, який із застосування сучасних енергоефективних технологій дозволить зменшити вплив на довкілля, подбати про здоров'я місцевих мешканців та економічно розвинути регіон з дотриманням принципів сталого розвитку.

Негативний приклад відсутності CEO — це спорудження комплексу «Буковель»¹⁶, який має проблеми зі збором та утилізацією відходів, водопостачанням та водовідведенням. На стадії CEO можна було передбачити запобігати настанню цих наслідків та запобігти їхньому настанню.

¹⁶ <http://www.blitz.if.ua/news/smitya-ochysni-sporudy-ta-porushennya-v-ekoinspekci-obgovoryly-problemy-prykarpattya.html>

ДЛЯ ПОТАТОК

Довідкове видання

СТРАТЕГІЧНА ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА:
МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ГРОМАДСЬКОСТІ

Автор: Софія Шутяк

За загальною редакцією Олени Кравченко

Технічний редактор: Катерина Норенко

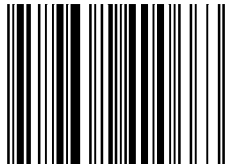
Комп'ютерна верстка Маріанни Кук

Підписано до друку 29.12.2017 р. Формат 60*84/16.
Гарнітура Mugiad Pro. Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 1,63. Наклад 1000 прим.
Зам. № 2307/2

Друк «Компанія "Манускрипт"»
вул. Руська, 16/3, м. Львів, 79008
тел./факс: (032) 235-52-20.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 3628 від 19.11.2009 р.

ISBN 978-966-2400-66-3

9 789662 400663

